

Юрій КОТЛЯР,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Миколаїв, Україна,
e-mail: K555556k@gmail.com

ХЕРСОНСЬКА ДИВІЗІЯ УНР (ГРУДЕНЬ 1918 – ЛЮТИЙ 1919 рр.)

На початку грудня 1918 р. отаман Н. Григор'єв відбив у гетьманських військ Олександрію і повідомив Головного отамана військ УНР С. Петлюру про визнання Директорії УНР і підпорядкування їй своїх загонів. Незабаром загоны отамана отримали назву Херсонської дивізії та увійшли до складу Південно-Східної групи військ армії УНР. Указана група була головною частиною Південного фронту, що почав формуватися як протидія військам Антанти та білогвардійців, які закріпились на Чорноморському узбережжі України. Херсонська дивізія УНР складалась із чотирьох піхотних і одного кінного полків та двох батарей польових гармат.

12 грудня 1918 р. «Республіканські війська східної Херсонщини» увійшли до Миколаєва. Отаман Н. Григор'єв видав наказ, за яким відновлювалися всі закони УНР. Проте, втримати владу в Миколаєві Н. Григор'єву не вдалося. У другій половині грудня німецькі загоны на вимогу Антанти завдали несподіваного удару і витіснили повстанців з Миколаєва. 31 грудня 1918 р. частини Н. Григор'єва знову з'явилися біля міста і німці змушені були погодитися з ультимативними вимогами отамана. Однак, через неузгодженість дій між вищим республіканським командуванням та Н. Григор'євим, УНР на початку січня 1919 р. знову втратила Миколаїв. Війська отамана передислокувалися у район Нового Бугу – Снігурівки.

18 лютого 1919 р. у Харкові відбулася зустріч Н. Григор'єва з В. Антоновим-Овсієнком, якій повідомив отаману про намір радянського командування перетворити його загоны на окрему червоноармійську бригаду. 19 лютого наказом командувача Групою військ харківського напрямку А. Скачка була створена 1-ша Задніпровська стрілецька дивізія на чолі з П. Дибенком. 26 повстанських загонів Григор'єва (колишня Херсонська дивізія УНР) була перейменована на 1-шу Задніпровську бригаду, а сам отаман став червоним комбригом.

Ключові слова: Херсонська дивізія УНР; отаман Н. Григор'єв; Директорія УНР; Антанта; бригада; більшовики; революція.

Постановка проблеми. Формування збройних сил Директорії УНР, комплектування особовим складом, створення органів управління та постачання відбувалося в умовах внутрішньополітичного протистояння та протиборства із зовнішніми військовими силами. Антиукраїнська політика сусідніх держав спричинила зовнішньополітичну ізоляцію УНР, позбавила можливостей допомоги у формуванні війська. Директорія УНР визнавала необхідність збройних сил для захисту самостійності УНР. Однак, серед її лідерів та впливових політичних партій пропонувалися різні підходи до створення республіканської армії. Впродовж грудня 1918 – січня 1919 рр. військо УНР формувалося на основі військових

частин Гетьманату, що перейшли на бік Директорії, а також учасників протигетьманського повстання та завдяки мобілізаційним заходам. Основу збройних сил Директорії УНР становили повстанські загони, серед керівників яких варто виділити отамана Н. Григор'єва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії повстанських отаманів періоду Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) містять значну кількість легенд та вигадок. Чимало стереотипів збереглися й донині, оскільки більшість документів тривалий час лишалися поза увагою дослідників, а перевага віддавалася тенденційним публікаціям півстолітньої давності. Не випадково, радянські дослідники надавали однобічну, різко негативну оцінку діяльності як Н. Григор'єву так і такому військово-політичному явищу як григор'івщина. Проте, в роки незалежності з'явилися публікації, у яких В. Верстюк, В. Горак, Р. Коваль, А. Лисенко, В. Савченко¹ намагаються об'єктивно підійти до оцінки постаті Н. Григор'єва в історії Української революції. Серед місцевих робіт слід виділити колективну монографію «Миколаївщина (нариси історії революції 1917–1921 рр.)»², у якій розглядаються державотворчі процеси на Миколаївщині в 1917–1921 рр., а також приділена певна увага діяльності армії, флоту та селянському повстанському руху, а також ряд статей Ю. Котляра про південноукраїнську діяльність отамана Н. Григор'єва³. Однак, переважна кількість публікацій стосується антибільшовицького виступу Н. Григор'єва в травні 1919 р. і їх автори не розглядають період грудня 1918 – лютого 1919 рр.

Наукові завдання статті. На наш погляд, більш перспективним напрямом досліджень може бути розгляд на місцевих фактах нових сторінок діяльності отамана Н. Григор'єва.

Метою статті є спроба розглянути період діяльності Н. Григор'єва до виступу проти більшовиків – з грудня 1918 р. по лютий 1919 р., коли отаман перебував у складі військ Директорії на чолі Херсонської дивізії УНР.

Виклад основного матеріалу.

Південна Україна у планах Директорії УНР посідала особливе місце з огляду на її виняткове економічне і військово-стратегічне значення. Директорія прагнула якнайшвидше ліквідувати гетьманський режим в регіоні і перетворити його у складову частину відновленої Української Народної Республіки. Крім того, вихід до чорноморських портів відкривав перспективу встановлення дружніх контактів із силами Антанти. Зі свого боку гетьман П. Скоропадський робив все можливе, щоб зберегти контроль над Півднем і вступити в контакт з командуванням військ Антанти, що тут почали висаджуватися ще в листопаді 1918 р.⁴

Ще до початку антигетьманського повстання на Південь України були відряджені емісари українських соціалістичних партій, головним завданням яких була організація республіканського підпілля і збройних загонів. УНС активно шукав тут своїх прибічників серед офіцера гетьманських частин, дислокованих у регіоні. Зокрема, на Херсонщині над підготовкою повстання активно працював майбутній легендарний отаман Н. Григор'єв⁵

Доля рано пов'язала Н. Григор'єва з військовими справами. У 1904 р. він опинився у складі козацьких військ у Маньчжурії під час російсько-японської війни, де встиг відзначитися в боях із японцями. Із початком Першої світової війни прапорщик Н. Григор'єв

¹ Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ : Наукова думка, 1991. 368 с.; Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919 рр.) : історичне дослідження. Фастів : Поліфаст, 1998. 224 с.; Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 615 с.; Лисенко А. На чолі повстанських мас: отаман Никифор Григор'єв // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1999. № 1/2. С. 61–86; Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны : Историческое расследование. Харьков : Фолио; Москва : ООО «Издательство АСТ», 2000. 368 с.

² Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л. Левченко (кер. авт. кол.). Миколаїв : Іліон, 2017. 280 с.

³ Котляр Ю. В. Отаман Григор'єв і визволення Миколаєва від інтервентів // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв : Атол, 2002. С. 210–213; Котляр Ю. В. Військові формування отамана Григор'єва на Півдні України (грудень 1918 – березень 1919 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. статей. К. : Інститут історії України НАН України, 2006. Випуск 33. С. 361–371.

⁴ Турченко Г. Ф. Південна Україна в період Директорії Української Народної Республіки // Наукові праці історичного факультету ЗДУ. Випуск XIX. Запоріжжя : Просвіта, 2005. С. 176.

⁵ Захарченко П. Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.). К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1997. С. 37.

воював у складі 56-го піхотного полку на Південно-Західному фронті. У ході боїв виявив особисту хоробрість, був кілька разів поранений, за що пізніше отримав Георгіївський хрест та чин штабс-капітана царської армії. З початку революційних подій 1917 р. Н. Григор'єв спочатку служив Тимчасовому уряду, але пізніше – встановив зв'язки з С. Петлюрою і став прибічником Центральної Ради, отримавши військове звання підполковник. Деякі факти дають можливість стверджувати, що він мав типовий «лівий» політичний світогляд, досить близький до поглядів українських есерів та соціал-демократів. У травні 1918 р. Н. Григор'єв пішов на службу до гетьмана П. Скоропадського, очевидно, розчарувавшись у здатності представників Центральної Ради навести порядок в Україні. Майбутній отаман став гетьманським полковником і командував однією з частин 6-го Полтавського корпусу, який входив до складу Запорозької дивізії.

Проте минуло небагато часу, і Н. Григор'єв не тільки сам розірвав відносини з гетьманським режимом, а й опинився серед найактивніших борців з гетьманщиною. Це сталося влітку 1918 р. і мотиви носили політичний характер. Судячи з усього, як національно свідомий українець, Н. Григор'єв не зміг прийняти політику гетьманського уряду, який виявився іграшкою в руках австро-німецьких окупантів⁶. Спільна антигетьманська позиція знову зблизила Н. Григор'єва з силами «лівого» напрямку, від яких він у свій час відійшов. Саме в цей час Н. Григор'єв зрозумів своє справжнє покликання – він почав організовувати масове повстання селян Херсонщини проти гетьманського режиму і співробітничати з Директорією УНР.

Утворення Директорії УНР як органу керівництва повстанням і тимчасової верховної влади одразу пов'язало її із збройними силами. Хоча повстання проти влади гетьмана П. Скоропадського трактувалося як загальнонародне (по суті – селянське), важливу роль у ньому відіграли військові. Про це свідчив широкий розмах українського військового руху у 1917 р., масова участь у ньому військовослужбовців усіх рангів. Підтримка професійними військовиками протигетьманського виступу забезпечила його швидке розгортання і перемогу. Зазначимо, що генерал О. Осецький, полковники М. Аркас, В. Кедровський, Ю. Тютюнник працювали в Оперативному штабі, брали участь у розробці військових планів повстання. З восьми командирів корпусів гетьманської армії двоє (генерали П. Єрошевич та С. Дядюша) відразу підтримали Директорію УНР, на її бік перейшов штаб 3-го (Херсонського) корпусу⁷.

На тих територіях, де не було регулярних військ, на які могли б спиратись керівники Оперативного штабу, боротьбу з осередками гетьманської влади вели повстанські загони місцевого формування. На чолі їх ставали переважно колишні старшини і солдати російської армії, що брали участь в українському русі. Саме вони першими відгукнулися на заклик Директорії УНР й очолили місцевих селян-повстанців. Найбільш потужні формування були створені отаманами Н. Григор'євим на Півдні України та Зеленим (Д. Терпилом) на Київщині⁸. Повстанські загони також включалися до складу Республіканської армії.

У листопаді 1918 р. Н. Григор'єв, об'єднавши під своїм командуванням біля 117-ти невеликих повстанських загонів без особливих ускладнень відбив у гетьманських військ Олександрію і повідомив Головного отамана військ УНР С. Петлюру про визнання Директорії УНР і підпорядкування їй своїх загонів. Незабаром загони отамана отримали назву Херсонської дивізії та увійшли до складу Південно-Східної групи військ армії УНР. Вказана група була головною частиною Південного фронту, що почав формуватися як протидія військам Антанти та білогвардійців, які закріпились на Чорноморському узбережжі України⁹. Приблизно в цей час Херсонська дивізія складалась із чотирьох піхотних і одного

⁶ Горак В. Повстанці отамана Григор'єва ... С. 9–13.

⁷ Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Випуск 4. С. 209–236.

⁸ Бойко О. Військова політика УНР (листопад 1918 – лютий 1919 р.) URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6038-2/15.pdf> (02.03.2019).

⁹ Тинченко Я. Українське офіцєрство: шляхи скорботи та забуття. Київ : Тиражувальний центр УРІ, 1995. Ч. 1. С. 127.

кінного полків та двох батарей польових гармат¹⁰. Загальна кількість повстанців Н. Григор'єва наближалася до 6 тис. осіб¹¹.

Командувач Південним фронтом генерал О. Греков наказав отаману встановити контроль над Миколаєвом. Формування Н. Григор'єва, що діяли на Миколаївщині, наприкінці листопада оволоділи Висунськом та Вознесенськом. На початку грудня 1918 р. близько 2 тис. українських військ піхоти та 200 вершників, просуваючись із півночі – із району станції Долинської, взяли під контроль станції Новий Буг та Полтавку¹², а пізніше – Грейгове та Лоцкине, наблизившись до Миколаєва.

9 грудня 1918 р. миколаївська дума відрядила до французького представника Енно в Одесу делегацію, що мала з'ясувати з ним питання про подальшу долю думи. У цей час до Миколаєва наближалися війська Директорії УНР. 10 грудня 1918 р. місто залишили представники гетьманської влади. Припинила свою роботу і міська дума¹³.

10 грудня 1918 р. Н. Григор'єв надіслав дві телеграми, які характеризують честолюбність та самовпевненість отамана, що дуже імпонувало його повстанським загонам. Перша телеграма надіслана Головному отаману республіканських військ УНР С. Петлюрі, в ній Н. Григор'єв свої сили станом на 10 грудня оцінював так: 4 тис. кіннотників, 200 гренадерів, два таємні підрозділи у Миколаєві та «безліч піхоти». Друга телеграма адресована гетьманському градоначальнику Миколаєва Е. де-Бонді: «Йду на вас. Здайте зброю і місто, і я вас безперешкодно пропускаю до Німеччини. Якщо ж вчините опір, то обеззброю, і наші баби через всю Україну палицями будуть гнати вас у Німеччину»¹⁴. Під Миколаєвом, біля станції Водопій, відбувся бій республіканських військ із офіцерськими дружинами. Після обстрілу Водопою єдиною гарматою, що була у загоні, григор'євці, просуваючись із Горіхівки перейшли у наступ. Втративши 6 козаків вбитими та 22 пораненими, Н. Григор'єв зайняв станцію.

11 грудня між його штабом і німецьким комендантом Миколаєва генерал-майором фон Гільгаузенем укладена угода, за якою вранці 12 грудня республіканці вступали у місто. Н. Григор'єв зобов'язувався сприяти відправці німецьких військ на батьківщину та придушувати будь-які виступи більшовиків у межах Херсонської губернії¹⁵. Напередодні вступу республіканських військ гетьманська адміністрація (градоначальник Е. де-Бонді, командир 6-ї дивізії генерал Богаєвський, командир 6-ї гарматної бригади генерал Іванов) та офіцерські загони «національної гвардії» на транспортах «Труд» і «Архангел Михайл» вирушили до Одеси¹⁶. На причалі залишилися кинуті гетьманцями два броньовики¹⁷.

12 грудня 1918 р. «Республіканські війська східної Херсонщини» увійшли до Миколаєва. Отаман Н. Григор'єв видав наказ, згідно з яким відновлювалися всі закони УНР і всі свободи, що були оголошені універсалами Центральної Ради. Крім цього, звільнялися політв'язні, чинам гетьманської державної варти дозволялося виїхати до Одеси¹⁸. Миколаївській буржуазії Н. Григор'єв пояснив, що його війська не більшовики, але якщо йому вчинять опір, то народ розпочне партизанську війну, а його закони стануть більш радикальними, ніж у більшовиків¹⁹.

Після здобуття міста відбулася перереєстрація особового складу гарнізону, були звільнені з посад прихильники гетьманщини. Начальником Миколаївського гарнізону було призначено

¹⁰ Лисенко А. На чолі повстанських мас ... С. 63.

¹¹ Захарченко П. Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання ... С. 38.

¹² Фест В. Николаев: последний форпост немецких войск на Черном море. Николаев : ПГО «Центр виробничої практики інвалідів АТО «ЛІТОПИС», 2016. С. 67.

¹³ Одесский листок. 1918. 13 ноября.

¹⁴ Пархоменко В. Отаман М. О. Григор'єв на Миколаївщині у 1918–1919 роках // Краєзнавчий альманах. Миколаїв : МОІ ППО, 2001. Випуск 1. С. 33.

¹⁵ Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Чёрном море ... С. 74.

¹⁶ Пархоменко В. Отаман М. О. Григор'єв на Миколаївщині у 1918–1919 роках ... С. 33.

¹⁷ Миколаївщина (нариси історії революції 1917–1921 років ... С. 72.

¹⁸ Трудовая газета. 1918. 12 декабря.

¹⁹ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.П-1817, оп.2, спр.283, арк.45.

полковника М. Самосієва. 13 грудня С. Юрицина було обрано українським комісаром міста. На зборах військових 6-ї гарматної бригади на посаду командира обрано полковника М. Сухотіна. Змінився командир і у 17-му Олександрійському піхотному полку, тепер цю посаду обійняв полковник Д. В'язовський. 14 грудня на станцію Миколаїв прибув загін повстанців, організований у селі Гур'івка, який налічував 160 чоловік. Перед загоном виступив Н. Григор'єв, він пояснив повстанцям роль і значення створення республіканської армії в Україні. У 20-х числах грудня до Миколаєва прибули із Олександрії та Єлисаветграда 2 тис. українських солдатів із 42 офіцерами.

17-й Олександрійський полк і 6-а гарматна бригада визнали владу Директорії УНР та увійшли до складу Херсонської дивізії. 14 грудня склад григор'ївських військ поповнив загін повсталих селян в кількості 160 осіб²⁰.

Проте втримати владу в Миколаєві Н. Григор'єву не вдалося. На той час у Миколаєві склалося «тривладдя» у вигляді Ради об'єднаних українських організацій, міської думи і німецького генерал-губернатора. Реальну владу мав останній – гарнізон німців Миколаєва налічував 13 тис. осіб, які були стягнуті в місто, готуючись до евакуації у Німеччину.

Між Н. Григор'євим і німецьким командуванням наприкінці грудня виник конфлікт. Отаман став вимагати, щоб німці без надання їм транспортних засобів, протягом 4-х днів залишили Миколаїв і Долинську, погрожуючи бойовими діями²¹. 4 січня 1919 р. закінчився термін ультиматуму. Перебравшись зі своїм штабом з Миколаєва у Снігурівку, Н. Григор'єв дав наказ взяти німецьких заручників. Німці зробили те ж саме – заарештували ад'ютанта Н. Григор'єва Романюка і 20 козаків, що прибули від отамана для ведення переговорів, і заявили, що без транспортних засобів не зможуть залишити місто. І хоча згодом заручників було звільнено, німецькі частини, у ніч на 6 січня 1919 р. оточили українські казарми 17-го Олександрійського піхотного полку і обеззброїли його. А ввечері невеличкими групами українські солдати були звільнені із полкових казарм²². 6 січня полковник Д. В'язовський видав наказ по миколаївському гарнізону: «З приводу тимчасового розпуску головних військових частин м. Миколаєва, канцелярія начальника залоги на короткий час зачинається»²³.

Так, через самоправні, не узгоджені з командуванням Директорії УНР, дії Н. Григор'єва, Українська Народна Республіка втратила Миколаїв.

Без опору владу Директорії УНР визнали в м. Херсоні. 13 грудня була укладена угода між штабом отамана Н. Григор'єва та представниками військової та адміністративної влади Херсона. В угоді наголошувалося, що розташований у місті 16-й Єлисаветградський полк продовжує формування з елементу, відданого УНР, а всі російські добровольчі частини повинні негайно залишити Херсон. Гарнізон міста очолив призначений Директорією УНР М. Кедровський. 16 грудня із Вознесенська через Миколаїв у Херсон прибув ешелон республіканських військ – кавалерія та піхота. А 21 грудня 1918 р. російські офіцерські дружини по охороні порядку в місті були оточені та роззброєні військами Директорії УНР²⁴.

25–30 січня 1919 р. у Миколаєві й Херсоні висадилися французькі, грецькі й англійські війська, Н. Григор'єв усупереч наказам Директорії УНР ввійшов у конфлікт з Антантою, вбачаючи в чужоземній експансії замах на своє повновладдя в регіоні. Тим більше, що в історичній літературі існують свідчення про те, що отаман і його повстанці, служачи в Армії УНР, одночасно перебували під сильним політичним впливом лівих українських есерів-боротьбистів, різко опозиційно налаштованих щодо Директорії УНР.

Показово, що обіймаючи посаду командира Херсонської дивізії, отаман Н. Григор'єв був одночасно емісаром ЦК боротьбистської партії в Олександрійському повіті. Командуючий петлюрівським Лівобережним фронтом полковник П. Болбочан, ознайомившись з особовим

²⁰ ДАМО. ф. П-1817, оп. 2, спр. 283, арк. 75, 83.

²¹ Фест В. Николаев – последний форпост немецких войск на Чёрном море ... С. 92.

²² Трудовая газета. 1919. 7 января.

²³ Трудовая газета. 1919. 11 января.

²⁴ Турченко Г. Ф. Південна Україна в період Директорії Української Народної Республіки ... С. 183.

складом Херсонської дивізії, заявив, що вона пройнята радянськими та навіть більшовицькими настроями²⁵.

Цікавою є думка історика М. Палія про те, що під час проведення бойових операцій отаман далеко не завжди діяв відповідно до наказів петлюрівського штабу, що можна також інтерпретувати як прояв впливу на нього українських лівих есерів. Походи григор'євців на Миколаїв і Херсон відбулися всупереч думкам С. Петлюри, який у той період уже схилився до встановлення союзницьких відносин із країнами Антанти²⁶.

29 січня 1919 р. частини Херсонської дивізії несподівано атакували підрозділи армії УНР, завдавши їм удару в тил. 3 лютого 1919 р. григор'євці на чолі з отаманом приєдналися до Червоної армії. 18 лютого 1919 р. у Харкові відбулася зустріч Н. Григор'єва з В. Антоновим-Овсієнком, якій повідомив отаману про намір радянського командування перетворити його загони на окрему червоноармійську бригаду. 19 лютого наказом командуючого Групою військ харківського напрямку А. Скачка була створена 1-ша Задніпровська стрілецька дивізія на чолі з П. Дибенком. 26 повстанських загонів Н. Григор'єва, що склали основу Херсонської дивізії, перейменували на 1-шу Задніпровську бригаду і включили до складу цієї дивізії, а сам отаман став червоним комбригом.

Херсонська дивізія як структурна частина збройних сил Директорії УНР перестала існувати. Зрада Н. Григор'єва зруйнувала петлюрівський фронт на Півдні України, примусивши Армію УНР відійти на Поділля і Волинь.

Перехід Н. Григор'єва до Червоної армії відбувся, головним чином, тому, що командування уенерівських військ заборонило Херсонській дивізії розгорнути бойові дії проти сил Антанти, які зайняли тоді Південь України. Про що свідчать гнівні телеграми отамана Н. Григор'єва на адресу військових керівників УНР із приводу того, що вони не дозволяли йому «скинути Антанту в море»²⁷.

Висновки. Херсонська дивізія як структурна частина збройних сил Директорії УНР проіснувала недовго – з грудня 1918 р. по лютий 1919 р. Її діяльність пов'язана з військовими та політичними амбіціями отамана Н. Григор'єва, який у вказаний хронологічний період змінив свій вектор з українського на більшовицький. Незважаючи на це, варто відзначити бійців Херсонської дивізії і їхню ключову роль у встановленні влади Директорії УНР у Миколаєві та Херсоні.

REFERENCES

- Bojko, O. (2009). Dyrektoriia u borotbi za vladu: khid protyhetmanskoho povstannia, faktory peremohy. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr.*, (4), 209–236. [In Ukrainian].
- Bojko, O. (2011). *Vijskova polityka UNR (lystopad 1918 – liutyj 1919 r.)*. Retrieved from <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6038-2/15.pdf>. [In Ukrainian].
- Fest, V. (2016). *Nikolaev: poslednij forpost nemeckix vojsk na Chernom more*. Nikolaev : PGO «Centr virobnichoi praktiki invalidiv ATO «LITOPIS». [In Russian].
- Horak, V. (1998). *Povstansi otamana Hryhor'ieva (serpen 1918 – serpen 1919 rr.): istorychne doslidzhennia*. Fastiv : Polifast. [In Ukrainian].
- Kapustianskyj, M. (1921). *Pokhid ukrainykh armij na Kyiv – Odesu v 1919 rotsi (Korotkyj voienno-istorychnyj ohliad)*. Lviv : Z drukarni vydavnychoi spilky «DYLO». Ch. 1–2. [In Ukrainian].
- Kotlyar, Y. V. (2002). Otaman Hryhoriev i vyzvolennia Mykolaieva vid interventiv. Abstracts of Papers '02: *Istoriia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia*. (p. 210–213). Mykolaiv : Atol. [In Ukrainian].
- Kotlyar, Y. V. (2006). *Vijskovi formuvannia otamana Hryhorieva na Pivdni Ukrainy (hruden 1918 – berezen 1919 rr.)*. *Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*, (33), 361–371. [In Ukrainian].
- Koval, R. (1998). *Otamany Hajdamatskoho kraiu. 33 biohrafii*. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv. [In Ukrainian].
- Lysenko, A. (1999). Na choli povstanskykh mas: otaman Nykyfor Hryhoriev. *Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB*. (1/2), 61–86. [In Ukrainian].

²⁵ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. Київ : Темпора, 2009. С. 75.

²⁶ Paliy M. The anarchism of Nestor Makhno 1918–1921: An aspect of Ukrainian Revolution. Seattle and London: University of Washington Press, 1976. P. 164.

²⁷ Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (Короткий воєнно-історичний огляд). Львів : З друкарні видавничої спілки «ДІЛО», 1921. Ч. 1–2. С. 31.

- Levchenko, L. L. (2017). *Mykolaivschyna: narysy istorii revoliutsii 1917–1921 rokiv*. Mykolaiv : Ilion. [In Ukrainian].
- (1918). *Odesskyj lystok*. 13 noiabria. [In Russian].
- Paliy, M. (1976). *The anarchism of Nestor Makhno 1918–1921: An aspect of Ukrainian Revolution*. Seattle and London: University of Washington Press [In English].
- Parkhomenko, V. (2001). Otaman M. O. Hryhoriev na Mykolaivschyni u 1918–1919 rokakh. *Kraieznavchij almanakh, 1*, 33–34. [In Ukrainian].
- Savchenko, V. A. (2000). *Avantiurysty hrazhdanskoj vojny: Ystorycheskoe rassledovanye*. Kharkov : Folyo ; Moskva : OOO «Yzdatelstvo ACT». [In Russian].
- Sidak, V., Ostashko, T., Vronska, T. (2009). *Polkovnyk Petro Bolbochan: trahediia ukrainskoho derzhavnyka*. Kyiv : Tempora [In Ukrainian].
- Turchenko, H. F. (2005). Pivdenna Ukraina v period Dyrektorii Ukrainskoi Narodnoi Respubliki. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu ZDU, (19)*, 174–188. [In Ukrainian].
- (1918). *Trudovaia hazeta*. 11 ianvaria. [In Russian].
- (1918). *Trudovaia hazeta*. 12 dekabria. [In Russian].
- (1918). *Trudovaia hazeta*. 7 ianvaria. [In Russian].
- Tynchenko, Ya. (1995) *Ukrainske ofitserstvo: shliakhy skorboty ta zabuttia*. (Vols. 1). Kyiv : Tyrazuvalnyj tsentr URP. [In Ukrainian].
- Verstyuk, V. F. (1992). *Maxnovshhina. Selyans'kij povstans'kij rux na Ukraini (1918–1921)*. Kyiv : Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Zakharchenko, P. (1997). *Selianskyj rux v Ukraini u konteksti antyhetmanskooho povstannia (osin 1918 r.)*. Kyiv : TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiia». [In Ukrainian].

Yurii KOTLYAR,
Doctor of Historical Sciences
(Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Department of History,
Petro Mohyla Black Sea National University,
Mykolaiv, Ukraine,
e-mail: K555556k@gmail.com

THE KHERSON DIVISION OF THE ARMY OF THE UNR (DECEMBER 1918 – FEBRUARY 1919)

At the beginning of December 1918, Ataman Grigoriev displaced the Hetman's troops from Aleksandria and informed the Ataman-in-Chief of the UNR forces Simon Petliura that he recognized the Directorate of the UNR and submitted his detachments to the Army of the UNR. Soon the troops of the Ataman were named the Kherson Division and became a part of the South-Eastern group of the UNR Army. This group was the core part of the Southern Front which was formed as a counteraction to the troops of the Entente and the White Guards, located on the Black Sea Coast of Ukraine. The Kherson Division of the UNR consisted of four infantry and one cavalry regiments and two batteries of the field cannons.

On 12 December 1918, the Republican Troops of the Eastern Kherson Region entered Mykolaiv. Ataman Grigoriev issued an order, which restored all the laws of the UNR. However, he did not manage to retain Mykolaiv. In the second half of December, the German troops, at the Entente's request, attacked unexpectedly and forced the insurgents to evacuate Mykolaiv. On 31 December 1918, Grigoriev's military units appeared again near the city and forced the Germans to accept the Ataman's ultimatum. However, at the beginning of January 1919, the UNR lost Mykolaiv again because of the inconsistency of actions between the highest republican command and Grigoriev. The Ataman troops were relocated to the area of Novyi Buh – Snigurivka.

On 18 February 1919, in Kharkov, Grigoriev met with Vladimir Antonov-Ovsienko, who informed the Ataman of the Soviet command's intention to reorganize his troops as a separate Red Army brigade. On 19 February, the 1st Zdniprovaska Infantry Division under the command of Dybenko was created by the order of Skachko, who commanded the Group of the Kharkiv Direction Troops. The 26 united insurgent detachments of Grigoriev (formerly, the Kherson Division of the UNR) were renamed into the 1st Zdniprovaska Brigade; and the Ataman became the Combrig (i.e. the Brigade Commander).

Key words: *the Kherson Division of the UNR; Ataman Grigoriev; Directory of the UNR; the Entente; brigade; the Bolsheviks; Revolution.*

Рецензенти: *Левченко Л., д-р іст. наук, професор;
Міронова І., д-р іст. наук, доцент.*

ВПЛИВ МИКОЛАЇВСЬКОГО МОРСЬКОГО ТОРГОВОГО ПОРТУ НА ЕКОНОМІКУ МИКОЛАЄВА XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Метою цієї публікації є висвітлення історії Миколаївського морського торгового порту від зародження торгового мореплавання в регіоні сучасного міста Миколаєва до початку XX ст. у контексті історичного розвитку Миколаєва як промислово-комерційного центру Півдня України. У XIX – на початку XX ст. порт мав найменування Миколаївський міжнародний комерційний (або торговий) порт. Автор спиралася на принципи історизму, об'єктивності, всебічності й комплексності, а також на соціальні та матеріалістичні підходи до розуміння історії, за яких економічні аспекти першочергово беруться до уваги під час дослідження. Вагоме значення мали принципи й методи, напрацьовані істориками науки і техніки. Використано також методи джерело-знавчого аналізу, оскільки дослідження ґрунтується переважно на архівних джерелах.

Засади торгового мореплавання в Чорноморському басейні було закладено ще у IX–XIII ст. У 1788 р. на лівому березі річки Інгул засновано Вільну Гавань, яка вважається прародителькою морського торгового порту в Миколаєві. Оскільки уряд Російської імперії переслідував мету створення в Миколаєві центру Чорноморського військово-морського флоту й через це запроваджував різного роду обмеження, міжнародна торгівля припинилася.

Миколаївське купецтво в основному займалося забезпеченням Адміралтейства, підприємств морського відомства й флоту потрібними їм матеріалами й товарами. Після Кримської війни (1853–1856 рр.) та запровадження обмежувальних статей Паризького мирного договору (1856 р.) суднобудування в Миколаєві припинилося, Головне управління Чорноморського флоту та портів було ліквідоване. Миколаїв поринув у глибоку економічну кризу. Миколаївський військовий губернатор М. Аркас став ініціатором заснування Російського товариства пароплавства та торгівлі, однак діяльність товариства не мала значного впливу на економіку Миколаєва. У 1860 р. Миколаївський військовий губернатор Б. Глазенап запропонував відкрити порт у Миколаєві для заходу іноземних суден і експортно-імпорتنих операцій. Порт відкрито з 1 червня 1862 р.